

Михайло Галушчак, Ольга Галушчак
Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя
(Україна)

Mykhailo Halushchak, Olha Halushchak
Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ukraine)

ЕЛЕКТРОННІ ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE DURING THE MARTIAL LAW

Резюме. Українська система електронних публічних закупівель по праву вважається однією з найбільш успішних реформ у галузі електронного урядування. За роки свого практичного втілення вона відзначена низкою міжнародних нагород та рекомендована як зразок для впровадження іншими країнами. У передвоєнний період система зробила відкритою та загальнодоступною всю інформацію про понад 5 млн закупівель на рік - від незначних прямих угод до багатомільйонних тендерів, загальним обсягом 13% ВВП України.

Система публічних закупівель є цілісністю низки елементів: електронної онлайн-платформи Prozorro, нормативно-законодавчої бази, державних та комунальних замовників і представників бізнесу, що взаємодіють між собою з метою своєчасного та ефективного задоволення потреб держави у товарах, послугах та роботах. Вона побудована на принципах відкритості і прозорості всіх стадій закупівель, які передбачають можливість громадян отримувати інформацію на що і як саме витрачаються кошти відповідних бюджетів.

Війна, розпочата росією, створила надскладні умови для усіх аспектів діяльності нашої держави, у тому числі сильно вплинула на публічні закупівлі, що вимагало негайної реакції на зміну навколишніх умов та на неочікувані виклики. Від того моменту порядок проведення закупівель, адаптуючись до умов воєнного стану, постійно зазнає змін. Окремі зміни стали зручними інструментами, що дозволили спростити та пришвидшити закупівлі, а інші - викликають суперечливі враження та нагально потребують доопрацювань.

На початковому етапі війни з введенням воєнного стану прямі закупівлі без обмежень однозначно посприяли швидкому та оперативному забезпеченню потреб оборони та безпеки держави. Однак з часом реальною потребою стало повернення до прозорості

та конкуренції, за адаптованими для кризових ситуацій правилами. Разом з тим, аналіз практичної ситуації показав, що воєнний стан створив додаткові корупційні ризики, зокрема недостатню конкуренцію, непрозорий вибір постачальників, необґрунтовані закупівлі, переплати за товари та послуги, низьку якість продукції тощо. Тому продовження роботи щодо максимальної публічності й конкурентності закупівель залишається надзвичайно актуальним, як для умов війни, так і для майбутніх масштабних проєктів повоєнної відбудови.

Summary. The Ukrainian system of electronic public procurement is rightfully considered one of the most successful reforms in the field of electronic governance. Over the years of its practical implementation, it has been awarded a number of international rewards and recommended as a model for implementation by other countries. In the pre-war period, the system made all information on more than 5 million purchases per year open and publicly available - from minor direct agreements to multi-million tenders, with a total volume of 13% of Ukraine's GDP.

The public procurement system is an integrity of a number of elements: the Prozorro online electronic platform, the regulatory framework, state and municipal customers and business representatives interacting with each other in order to timely and effectively meet the state's needs for goods, services and works. It is built on the principles of openness and transparency of all stages of procurement, providing for the opportunity for citizens to receive information on what and how exactly the funds of the relevant budgets are spent.

The war, started by Russia, created extremely difficult conditions for all aspects of our state's activities, including a major impact on public procurement, which required an immediate response to changing environmental conditions and unexpected challenges. Since then, the procurement procedure has been constantly changing, adapting to the conditions of martial law. Some changes have become convenient tools that simplify and speed up procurement, while others cause conflicting impressions and require improvements.

At the initial stage of the war, with the introduction of martial law, direct procurement without restrictions clearly contributed to the rapid and efficient provision of the needs for defense and security of the state. However, over time, a return to transparency and competition according to rules adapted for crisis situations became a real need. At the same time, an analysis of the practical situation showed that martial law created additional corruption risks, in particular insufficient competition, non-transparent selection of suppliers, unjustified purchases, overpayments for

goods and services, low quality of products, etc. Therefore, the continuation of the work on maximum publicity and competitiveness of procurement remains very relevant, both for the conditions of the war and for future large-scale post-war reconstruction projects.

У сучасному світі комунікаційні мережі мають вирішальне значення для життєдіяльності кожної держави, виконання нею основних функцій та доступу її громадян до інформації. В Україні останніми роками пріоритетним напрямом розвитку вважалася сфера е-урядування. Згідно даних дослідження департаменту ООН з економічних та соціальних питань щодо рівня загальносвітового розвитку електронного урядування 2022 року за підсумками попередніх двох років Україна досягла середньоєвропейського рівня і вперше потрапила до елітного клубу лідерів [1, 2]. Також за результатами 2021 року наша держава серед європейських країн посідала перші позиції за рівнем розвитку відкритих даних.

У середині січня та лютого 2022 року веб-сайти органів влади та інша критична інформаційна інфраструктура України стали мішенню російських масштабних кібератак, ціллю яких було пошкодження баз даних та зниження довіри до державних систем захисту персональної інформації. Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року мало за мету вже цілковите знищення нашої держави, у тому числі шляхом руйнування інформаційних та електронно-комунікаційних систем управління. Запровадження правового режиму воєнного стану як реакція на агресію внесло корективи до всіх сфер життєдіяльності та обумовило необхідність пристосування до нових реалій. Для захисту від несанкціонованого втручання негайно було закрито доступ до низки Єдиних і Державних реєстрів та інших відкритих на той момент публічних даних. Як наслідок, припинилось надання значної кількості адміністративних послуг громадянам, істотних змін зазнали умови роботи бізнесу, як то здійснення операцій з нерухомістю, створення та реєстрація юридичних осіб, ФОПів та громадських об'єднань, вчинення нотаріальних дій, проведення публічних закупівель, зокрема у частині перевірки інформації про учасників цих закупівель та ін. Українська влада була змушена оперативно знайти вихід із ситуації шляхом встановлення балансу між можливістю заволодіння ворогом даними й нанесення шкоди інтересам українців та необхідністю підтримувати найбільш нагальні процеси, критично важливі для держави.

Попри військові дії ще з 2014 р. та прогресивність Prozorro загалом система публічних закупівель України до повномасштабної війни виявилась абсолютно неготовою. Якихось спеціальних

механізмів на такий випадок для більшості замовників розроблено не було. І це за умови, що держава вже стикалася, хоч і з віддалено, та все ж подібною проблемою раніше - за пандемії ковіду. Та й про підготовку росії до вторгнення відкрито повідомлялось щонайменше за півроку наперед. Тобто час на затвердження окремих правил для закупівель у кризових ситуаціях, таких як пандемія, стихійне лихо або війна, був. Проте Закон України «Про публічні закупівлі» (далі Закон) так і не доповнили положеннями, які б дозволили здійснювати відкриті швидкі та конкурентні процедури в екстремальних умовах.

На початку повномасштабного вторгнення, щоб країна змогла вистояти і продовжувати працювати, публічні закупівлі не можна було зупиняти. Згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» виключні повноваження щодо затвердження особливостей здійснення публічних закупівель у вказаний період має Кабінет Міністрів України. Саме уряду довелося терміново змінювати умови і вже 28 лютого він ухвалив постанову №169, згідно якої публічні закупівлі можна було здійснювати без застосування процедур, визначених Законом, тобто дозволив купувати все необхідне без будь-яких тендерів напряму, а публікувати укладені угоди вже навіть після закінчення воєнного стану [4]. На той момент такі дії були цілком обґрунтованими, адже в умовах невизначеності та хаосу критично важливо було забезпечити потреби сектору безпеки і оборони у всьому необхідному, лікарні - медикаментами, громади – продуктами, внутрішньо-переміщених осіб - додатковими товарами і так далі.

Загалом на той час українська система електронних публічних закупівель зіштовхнулася з цілою низкою критичних чинників, які сильно вплинули на її функціонування: зміна потреб замовників, викликаних війною; необхідність швидкого задоволення потреб замовників; зменшення кількості постачальників; обмеження публічного доступу до інформації; зміни нормативно-правової бази; перерозподіл фінансування; окупація значних територій [5].

Як наслідок, повернення у закупівлі регламентованих процесів відкритості і конкуренції з використанням ProZorro, хоч і зі значними спрощеннями для умов воєнного часу, розтягнулось на 8 місяців. За цей час постанова №169 мала десять редакцій, які змінювали правила проведення закупівель від фактичного скасування всіх положень законодавства до вимоги проводити більшість закупівель через систему ProZorro з публікацією відомостей про них. Початковим варіантом з низкою незначних змін бюджетні установи керувались до кінця червня 2022 року. Проте вже на той час практична діяльність продемонструвала певні специфічні особливості.

За статистикою у березні 2022р. 85% вітчизняного бізнесу повністю припинило або істотно обмежило свою діяльність, через що проводити звичні тендери було нереально. Разом з цим, опитування учасників Prozorro в останніх числах березня продемонструвало, що 45% бізнесу підтримали прямі закупівлі при 11% проти. У той же час 49% вважали, що повернення спрощених електронних закупівель допомогло б їм з новими замовленнями, а 11% заперечували таку ініціативу через сповільнення та ускладнення процесів [6]. Запит бізнесу на участь у торгах істотно зріс у квітні-травні 2022 р.

Іншим практичним аспектом стало те, що значна частина замовників мали сумніви щодо прямих закупівель через правові колізії, оскільки в Україні Закони мають вищу юридичну силу за Постанови КМУ. За той же березень 2022 р. оприлюднили інформацію про бодай одну закупівлю 54% замовників від їх кількості за аналогічний період 2021 р. У найбільш віддалених від театру бойових дій західних областях інформацію публікували понад 80% замовників. Проте загалом кількість оголошених конкурентних закупівель у березні була в 7,6 разів меншою порівняно з попереднім місяцем, у квітні цей показник знизився ще майже вдвічі і лише у травні почав зростати [5].

Навіть у важкий кризовий період були окремі замовники, які мали бажання проводити ефективні закупівлі та економити кошти. Так Укрпошта протягом березня-травня 2022 р. провела 40 результативних закупівель, що дозволили їй зекономити 34,2 млн. грн. І якщо за перший місяць з 14-ти оголошених успішними були лише 2 закупівлі, а середня кількість учасників, що приймали в них участь, склала 0,5, то вже у квітні з 24-х неуспішними виявились лише 2 процедури при 4-х учасниках в середньому. У травні ж були аукціони, в яких змагались від 18 до 24 учасників [7].

Таким чином, постанова 169 була потрібним та правильним інструментом в період шоку на початку війни, оскільки дала можливість рухатись швидко. Проте позитивна динаміка оголошених за цей період в Prozorro закупівель дозволяє зробити висновок, що купувати відкрито, конкурентно та ефективно можливо навіть під час повномасштабної війни. Звичайно, складні й довготривалі процедури залишились недоцільними, проте використання простих, швидких та гнучких інструментів стало потребою часу.

Важливим чинником, що посприяв загалом успішній адаптації української електронної системи закупівель до воєнних умов, стало те, що український уряд зміг зберегти доступ та контроль над функціями, які мають вирішальне значення для життєдіяльності держави. Як

відзначено в дослідженні ООН «Електронний уряд 2022. Майбутнє електронного уряду» цього вдалося досягти завдяки швидким діям з передачі цифрової інфраструктури, яка раніше зберігалася на серверах, фізично розташованих на території України, у публічну хмару, розміщену у центрах обробки даних по всій Європі [1]. Зазвичай на перенесення великих обсягів даних раніше йшли місяці, але оперативні дії українського уряду вже в перші дні війни в кінці лютого дозволили отримати доступ до Starlink від SpaceX - глобальної супутникової системи, яка забезпечує високошвидкісне інтернет-покриття в місцях, де наземне інтернет-з'єднання нестабільне, тому перенесення даних відбувалося за кілька днів [8].

Часткове повернення закупівель в Prozorro відбулось в кінці червня 2022 р. шляхом внесення змін до тієї ж постанови 169. Замовників зобов'язали використовувати електронний каталог або спрощені закупівлі при вартості предмету понад 50 тис. грн. Зазначений механізм був знайомий замовникам, оскільки використовувався раніше для закупівель на невеликі суми. При цьому передбачався й доволі широкий перелік винятків, що дозволяли підписувати прямі договори і звітувати про це в майбутньому.

Внесені зміни практично зразу продемонстрували позитивні тенденції. Так, чисельність активних в Prozorro замовників у 2022 р. становила: у травні - 54,4%, у липні -69,9%, у серпні – 72,7% порівняно з аналогічними періодами 2021 р. При цьому слід враховувати, що частина замовників або припинила свою діяльність, зокрема через окупацію територій, або могла здійснювати закупівлі без електронної системи. У регіонах, поза зоною окупації та активних бойових дій, в серпні 2022 року оголошено більше в 1,15 раза спрощених та в 1,52 раза запитів цінових пропозицій, ніж у серпні 2021 року [5]. Така ситуація, звичайно, не свідчить про загальне зростання обсягів закупівель, оскільки не використовувались інші види процедур, що були обов'язковими раніше.

Окремою проблемою стала результативність. Станом на кінець серпня 2022 року загальна кількість конкурентних закупівель скоротилась у понад 4 рази порівняно з аналогічним періодом роком раніше, а з проведених – тільки 42,5% завершилися підписанням договору. Причиною скасування понад 95% неуспішних процедур стала відсутність постачальників, тобто попри значну активізацію бізнес далеко не завжди міг або бажав задовільнити потреби замовників. З підписаних договорів майже 30% пізніше були розірвані з різних причин, в основному через обмеженість фінансування чи істотні зміни вартості предметів. Загалом розірвання договору – це вже

крайній крок, якого можна було б уникнути шляхом зміни його істотних умов на підставах, передбачених правовою базою, проте частка угод зі змінами якраз скоротилася. Це може свідчити про більш широке коло причин розірвання порівняно з зафіксованими офіційно.

Період внесення правок в документи для врегулювання ситуації щодо закупівель, в основному в постанову №169, завершився розробленням окремого комплексу правил спеціально для воєнного часу. З 19 жовтня 2022 року у Prozorro повернулася конкуренція за спеціальною процедурою. Фактично відновлено чинність Закону з урахуванням Особливостей на час воєнного стану в Україні та 90 днів з його скасування, затверджених постановою КМУ від 12.10.2022 №1178 [9].

Особливостями передбачено всього три алгоритми здійснення публічних закупівель: через проведення відкритих торгів з особливостями; із використанням електронного каталогу; без застосування електронного каталогу та/або відкритих торгів.

Відкриті торги з особливостями є адаптованим до війни варіантом основної процедури конкурентних тендерів. Вони відбуваються набагато швидше, зокрема за рахунок істотного скорочення часу на подання пропозицій, їх розгляд та оцінку, терміну укладання договору та можливості його оскарження. Торги з особливостями також істотно простіші, оскільки вважаються успішними навіть із одним учасником, порівняно з двома мінімально необхідними раніше. Відсутність постачальників слугує підставою для укладання прямого договору, на відміну від вимоги проведення повторних торгів, передбачених Законом.

Аналогом відкритих торгів є закупівля із використанням електронного каталогу Prozorro Market шляхом запиту пропозицій, коли замовник оголошує набір характеристик потрібного йому товару, а електронна система відбирає постачальників, які відповідають встановленим вимогам. Закупівля проходить конкурентно, найбільш економічно вигідна пропозиція обирається за результатами спрощеного аукціону.

В умовах воєнного стану Prozorro Market зарекомендував себе як надзвичайно ефективний інструмент для здійснення швидких та зручних закупівель, оскільки він не вимагає тендерної документації, замовнику не потрібно встановлювати кваліфікаційні критерії та перевіряти постачальників, процедура не підлягає оскарженню в АМК та моніторингу Держаудитслужби. При найбільш сприятливих умовах закупівлю можна провести навіть за 3 дні, а в середньому - за 7-10 днів. Статистика показує, що застосування електронного каталогу дає

вдвічі вищу конкуренцію порівняно з відкритими торгами - часто 7-8 і більше постачальників. Істотним недоліком маркету є обмеженість асортименту стандартизованими товарами широкого вжитку.

Оскільки два зазначені вище способи закупівель фактично замінили більш широкий перелік, передбачений Законом, то їх вартісні межі дещо зменшені, до 100 тис. для товарів і більшості послуг. Нижче цієї суми можна укласти прямі договори. Крім зазначеного, особливостями передбачено доволі широкий перелік винятків з дії Закону. Так постановою КМУ регулюються закупівлі для задоволення нагальних потреб держави, ліквідація наслідків бойових дій може відбуватись без процедур за умови документального підтвердження неможливості дотримання строків їх проведення і т.д. Окремо виділено цілу групу підстав для укладання прямих договорів - спочатку їх було 12, а станом на початок жовтня 2024 р шляхом внесення низки змін доведено вже 18. Правда, про договори, що підписують напряму, вже слід звітувати, не чекаючи на закінчення воєнного стану, хоч і з певними обмеженнями щодо зазначення інформації, яка може становити загрозу безпеці учасників.

При постійних змінах вимог щодо публічних закупівель протягом першого року війни у Prozorro наведено інформацію про понад 2,7 млн. закупівель загальною вартістю 500 млрд. грн. [10]. Стверджувати якою мірою ця цифра відображає загальну картину наразі неможливо через неповноту опублікованих даних. Відкритість і прозорість усіх стадій закупівель у поєднанні з конкурентністю покликані служити запобіганню корупції. Саме в частині неопублікованих даних за зазначений період виявлено низку потенційних зловживань, як то проект відновлення доріг у Дніпропетровській обл., на реалізацію якого підряд розміром понад 1,5 млрд. грн. отримала фірма, яку підозрюють у зв'язках з главою ОВА, чи то закупівля продуктів харчування для військових за цінами, що у кілька разів перевищували ринкові. Інформацію про такі випадки вдається отримати завдяки журналістським розслідуванням, що мають поодинокий, а не системний характер, та й проводяться на пізніх стадіях закупівель, коли щось виправити вже важко.

Додаткові корупційні ризики, особливо в сфері публічних закупівель, стали однією з причин того, що в у рейтингу сприйняття корупції Україна за 2022 рік посіла 117 місце серед 180 країн, тобто належить до найбільш корумпованих держав світу. У результаті Transparency International Ukraine надала чотири комплексні рекомендації, що потребували першочергової реалізації, одна з яких

стосувалася налагодження системи ефективного контролю за публічними закупівлями.

У 2023 році загальна сума договорів у Prozorro склала 887,7 млрд. грн., понад 70% вартості яких припали на конкурентні закупівлі, відкриті для бізнесу. Серед іншого, це посприяло тому, що в тому ж Індексі сприйняття корупції за 2023 рік Україна продемонстрували свій найкращий за увесь час показник - 104 місце. Правда ці досягнення виглядають доволі скромно на фоні наших найближчих сусідів, теж кандидатів на вступ до ЄС – Грузії (49 місце) та Молдови (76 місце).

Загалом намагання покращити систему публічних закупівель відображались, в чому числі, й у постійних змінах до Особливостей – за 2 роки їх було аж 25. В основному вони стосувалися уточнення окремих нормативних положень, переліків особливих закупівель, проте деякі зачіпали й електронну систему, зокрема встановлення вимоги публікувати договір з усіма додатками та з обґрунтуванням підстав для прямої закупівлі стало чи не найбільш вагомим кроком щодо збільшення прозорості за цей час. Були й сумнівні рішення, як то тимчасова відміна трираундових електронних аукціонів у січні 2023 р., що пояснювали проблемами, породженими постійними відключеннями електроенергії. Фактично такий крок вилучав із закупівлі один з найбільш ефективних механізмів пониження ціни пропозиції учасників.

При загалом позитивних намаганнях України побудувати надійну та ефективну систему публічних закупівель в непростих умовах воєнного стану слід констатувати, що зазначеної мети все ж повною мірою досягнуто не було. Приклади кричущих випадків, виявлених як у Prozorro, так і за інформацією з інших джерел, наростали настільки стрімко і стали набувати такого суспільного резонансу, що 9 серпня 2023 року Постановою ВРУ була утворена Тимчасова слідча комісія з питань розслідування можливих порушень законодавства України при здійсненні публічних закупівель під час дії воєнного стану.

Комісією розглянуто близько 100 закупівель, що мали ознаки порушень або доцільність яких викликала сумніви. У ході її роботи вдалося досягти окремих позитивних результатів - від повного скасування ремонту спортивного стадіону (м. Ківерці Волинської області) з очікуваною вартістю, рівною річному бюджету міста, часткової відміни торгів й розриву 19 укладених договорів або зменшення вартості окремих предметів закупівлі «Енергоатомом» до скромної обіцянки усунути в наступних тендерних документаціях дискримінаційні вимоги, виявлені при проведенні у Львівській області

603 процедур закупівлі електричної енергії вартістю 1,883 мільярда гривень, пропозицію у яких подавав лише один учасник, а інші через штучно створені перешкоди були позбавлені такої можливості. Проте загалом комісією зроблено висновок про відсутність чіткої надійної системи з координацією діяльності державних контролюючих органів та громадських організацій, що сприяла б запобіганню правопорушень. Для усунення проблем при здійсненні публічних закупівель в умовах воєнного стану рекомендовано повернути основне правове регулювання закупівель на рівень закону шляхом перегляду положень Постанови № 1178 або навіть повної відмови від неї [11].

Проблеми системи публічних закупівель України під час воєнного стану не залишились поза увагою міжнародних партнерів. Так, Єврокомісія рекомендує звести до мінімуму винятки із законодавства, а Світовий банк умовою надання позики Україні ставить забезпечення прозорості та підзвітності замовників в електронній системі закупівель, оновлення автоматичних ризик-індикаторів та узгодження правової бази зі стандартами Європейського Союзу.

Саме вимоги Світового банку і бажання України швидше отримати макрофінансову допомогу слугували причиною доволі термінового ухвалення Верховною Радою у першому читанні абсолютно нового законопроекту «Про публічні закупівлі» за №11520 [12]. Загалом він містить чимало позитивних змін, зокрема, у ньому закріплені найкращі новації воєнного часу, як то широкі можливості виправлення помилок протягом 24 годин, проведення аукціонів навіть з одним учасником та ін. В частині електронізації закупівель зроблено кроки щодо захисту персональних даних учасників; введено електронні контракти як аналог паперових договорів; додано обов'язкове оприлюднення судових рішень; встановлено вимогу публікувати обґрунтування та документальне підтвердження причин скасування тендеру або змін до договору; при переговорній процедурі слід буде публікувати з ким ще, окрім переможця, проводились перемовини; електронні поля матимуть перевагу над інформацією у файлах; при накладенні електронного підпису не треба буде засвідчувати фізичним підписом копії документів; у тендерній пропозиції завантажуватимуться лише файли з інформацією, для якої не передбачено електронних полів. На фоні цих однозначно позитивних новацій доволі суперечливим видається положення про надання права замовнику обирати варіант торгів з електронним аукціоном чи без нього, адже незрозуміло з якої причини він може відмовитися від ефективного механізму пониження цін пропозицій

учасників. Проте, враховуючи, що законопроект ще очікують наступні слухання з можливістю внесення змін, а також відтермінування його введення в дію на 9 місяців з моменту набрання ним чинності, детально аналізувати всі нововведення поки зарано.

Висновки. Загалом, українська електронна система закупівель непрості випробування війною витримала. Цього вдалося досягти збереженням цифрової інфраструктури, добровільною роботою замовників на Prozorro попри дозвіл не робити цього, потребою бізнесу продовжувати працювати і отримувати контракти на конкурентних умовах, адаптацією нормативно-правової бази до реалій часу, активною позицією громадськості щодо виявлення потенційних зловживань. Разом з тим чітко проявилися низка негативних моментів, викликаних, головним чином, прогалинами у законодавчій базі. Саме вони підтверджують, що повернення прозорості та конкурентності у торги шляхом проведення їх виключно в електронній системі за чіткими правилами, навіть за умов воєнного стану, є назрілою потребою.

Список використаних джерел:

1. E-Government Survey 2022. The Future of Digital Government. URL: <https://www.un.org/en/e-government/survey2022/> (дата звернення: 12.10.2024)
2. Галушак М., Галушак О., Машлій Г. Електронна Україна в цифровому світі. *Галицький економічний вісник*. Т.: ТНТУ, 2023. Т. 85. № 6. С. 174-182.
3. Галушак М., Галушак О., Кужда Т. Реформування публічних закупівель в Україні: система чи випадковість? *Галицький економічний вісник*. 2022. Том 74. № 1. С. 177-186.
4. Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. №169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-%D0%BF/ed20220629#Text> (дата звернення: 12.10.2024)
5. Війна і Prozorro: як жили публічні закупівлі у перші пів року повномасштабного вторгнення. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2022/11/Vijna-i-Prozorro_DOZORRO-TI-Ukraine.pdf (дата звернення: 13.10.2024)
6. Становище бізнесу в період воєнного стану: опитування учасників Prozorro. URL: https://drive.google.com/file/d/1NL48R_2md5X_bn4BvNLoitlOv55BKoq/view?fbclid=IwY2xjawFuRMcBHLaLONDe_srOkbjgO_KizMYpOnhyLzatYeXL6ndTYyZvQfkhKFZBP7lloJA (дата звернення: 15.10.2024)

7. Обов'язкові конкурентні закупівлі слід повертати – Михайло Стаєцький, Укрпошта. URL: <https://infobox.prozorro.org/articles/obov-yazkovi-konkurentni-zakupivli-slid-povertati-mihaylo-stayeckiy-ukrposhta> (дата звернення: 15.10.2024)
8. Starlink is keeping Ukraine connected to the World. URL: <https://www.groundstation.space/business/the-story-of-starlink-for-ukraine/> (дата звернення: 16.10.2024)
9. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. №1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2024)
10. Русіна К. Коли на терезах швидкість і прозорість: яким був цей рік для публічних закупівель. URL: <https://dozorro.org/blog/koli-na-terezah-shvidkist-i-prozorst-yakim-buv-cej-rik-dlya-publichnih-zakupivel> (дата звернення: 16.10.2024)
11. Попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України при здійсненні публічних закупівель під час дії воєнного стану. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t243744?an=1&ed=2024_05_22 (дата звернення: 18.10.2024)
12. Проект Закону про публічні закупівлі № 11520 від 23.08.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44788> (дата звернення: 18.10.2024)